

Anadolu'da Bulunan Yeni Asurca Belgeler

Neo-Assyrian Document Found in Anatolia

Nurgül YILDIRIM*

Öz

M.Ö.1000-612 yılları arası Yeni Asur Dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde Asur Devleti, başta ticarî faaliyetleri ile, buna bağlı olarak da, siyasal ve kültürel açıdan Anadolu tarihini etkilemiştir. Biz bu etkileri, günümüze ulaşmış Yeni Asurca mektuplar, kitabeler ve kral yıllıkları sayesinde aydınlatabiliyoruz.

Bu çalışmada Yeni Asurca Belgeler ve Anadolu'daki buluntu merkezleri, çivi yazılı belgeler ve arkeolojik bulgular doğrultusunda araştırılmıştır. Bu merkezlerden elde edilen tablet ve yazıtlar konuları açısından incelenmiş, bir tablo yardımıyla sınıflandırılmıştır. Bu tabloda Yeni Asur buluntu merkezleri, eski adları, buluntu sayısı ve bibliyografyalarıyla birlikte sunulmuştur. Yine bu tablodan yola çıkarak, bahsi geçen merkezlerin lokalizasyonunu netleştirmek adına, bir harita çalışması gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Asurca Belgeler, Huzirina, Nabula

Abstract

It can be said that the period between BC. 1000-612 has been named as New Assyrian Period. In this period, State of Assur has been effected Anatolian history with respect to trading chiefly, politically and culturaly aspect on it. We highlighted these effects, by means of letters, inscriptions and king annuals.

On this study, the document of New Assyrian and excavation centres in Anatolia was investigated in directional of cuneiform documents and archeological findings. Documents and inscriptions obtained from these areas were examined and classified with the help of the table. In this table, excavation centres were submitted with the old names of these, the number of findings and bibliographies. By benefited

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, nrgl.yildirim@hotmail.com.

from the table, in order to be cleared the location of mentioned centres, a workmap was carried out.

Key Words: Documents of New Assyrian, Huzirina, Nabula.

Buluntu yeri	Eski adı	İli	Tablet ve Yazıtlar	Bib.
Sultantepe	Huzirina	Şanlıurfa	407 Tablet	1
Ziyarettepe	Tušan	Diyarbakır	21 Tablet	2
Girnavaz	Nabula	Mardin	3 Tablet	3
Giricano	Dunnu ša Uzibu!	Diyarbakır	15 Tablet	4
Üçtepe	Tidu/ Ta'du	Diyarbakır	Kurkh Monoliti	5
Pazarcık	Gurgum	Kahramanmaraş	Yazıtlı stel	6
Kahramanmaraş	Marqas / Marqašti	Kahramanmaraş	48 Tablet	6a
Zincirli	Sam'al	Gaziantep	Yazıtlı steller	7
Arslantepe	Melid/ Melitene	Malatya	Annal parçaları	8
Samandağ	Unqi/ Patina	Antakya	Yazıtlı Stel	9
Kargamış	Gargamış	Gaziantep	Yazıtlı Tuğlalar	10

1. Sultantepe

Şanlıurfa'nın güneydoğusunda yer alan Sultantepe Höyüğünde, 1951-1953 yılları arasında Nuri Gökçe ve Seton Lloyd tarafından yapılan kazıların üst tabakalarında, Helenistik ve Roma kalıntılarına rastlanılmış; alt tabakalarda bulunan Asurca tabletler bu höyüğün Yeni Asur Krallığı (M.Ö. 8-7 yy.) döneminde büyük bir kütüphaneye sahip olduğunu göstermiştir.¹ Bu kütüphanede, başta destanlar olmak üzere, (Enuma-elış: I.Tablet (No.1), II. Tablet (No.2), IV. Tablet (No.3-8), VI. Tablet (No.9), VII. Tablet (No.10-

¹ Lloyd - Gökçe,1952:7 vd.
Gurney - Finkelstein,1957:1-2.
Gurney - Hulin,1964.

11), Gılgames: VII. Tablet (No.14), VIII. Tablet (No.15), Irra/ Nergal: I. Tablet (No.16), II. Tablet (No.17-18) , Zu: II. Tablet (No. 19), III. Tablet (No. 23), çeşitli edebî metinler, medikal metinler, kurgusal tarihlleme ile ilgili metinler, eponim listeleri, büyü ve kehânet metinleri, tanrılar adına düzenlenmiş ilâhî metinleri yer almaktadır.² Bu kütüphanenin içeriği göz önüne alındığında, Asurbanipal'ın Nineve'deki kütüphanesi gibi bir kralî kütüphane olması muhtemeldir.

Yeni Asur döneminde önemli bir kent olduğu anlaşılan Sultantepe Höyüğü, metinlerde "Huzirina" olarak adlandırılmaktadır.³

Sultantepe'nin, Yeni Asurca tablet veren sınırlı sayıdaki höyüklerden biri olması itibariyle, hem çivi yazısı gelişimine hem de Anadolu arkeolojisi ve kültürüne katkısı yadsınmaz.

Sultantepe Höyüğü kazılarında elde edilen tablet ve steller, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde ve Şanlıurfa Müzesinde teşhir edilmektedir.

2. Ziyarettepe

Dicle nehri kıyısında, Diyarbakır il sınırları içinde yer alan Ziyaret Tepe, Ilısu Barajı Kurtarma Kazıları bünyesinde Doç.Dr. Timoty Matney (Akron University) ve Dr. John MacGinnis (Cambridge University) tarafından araştırılmaktadır.⁴

Buradan ele geçen çivi yazılı belgeler Ziyaret Tepe'nin, önemli bir Asur bölgesel merkezi olan, Tuşhan olduğunu göstermiştir. Kentin adı Mari metinlerinde, Orta ve Yeni Asur dönemi belgelerinde hem ülke (KUR), hem de kent (URU) tanımlayıcılarıyla birlikte geçmektedir.⁵

Yeni Asur devri krallarından Asurnasirpal'in düzenlemiş olduğu üç seferinden ikisine ait kayıtlar, Tuşhan'ın Yukarı Dicle yöresindeki yeri ve önemi konusunda diğer belgelerle karşılaştırıldığında daha ayrıntılı bilgi sağlamaktadır.⁶

Ziyaret Tepe Geç Asur çivi yazılı tabletler için önemli bir arşiv niteliğindedir. Buradan, Asur İmparatorluğu'na (M.Ö. 620-610) tarihlenen toplam 21 tablet bulunmuştur. Bu tabletler, Tuşhan'ın Asur Devleti'ne ait

² Gurney - Finkelstein,1957:1-2.

Gurney - Hulin,1964.

³ Luckenbill,1968:112.

⁴ Matney-MacGinnis, 2003:175-221.

⁵ Grayson, 1987.

⁶ Luckenbill, 1968.

vergi toplama merkezi veya tahıl depolama istasyonu olduğunu göstermektedir. Tabletlerin çoğu, tahılların dağıtımı, şehirdeki kişilerle yapılan kontrat ve kişilerin borçlarıyla ilgilidir. Bu metinlerde ayrıca şehrin kurumlarına ilişkin bilgiler de yer almaktadır.⁷

3. Gınavaz

Nusaybin'in 4km kuzeyinde, Çağçağ Vadisi'nin Kuzey Mezopotamya ovasına açıldığı noktada bulunan höyük, ilk olarak 1964 yılında A.T.Olmstead tarafından incelenmiştir.⁸ Daha çok yüzey buluntularına dayanarak Olmstead, Gınavaz'ın Asur Devri Nasibina'sı ile benzer noktalarına dikkat çekmiştir. 1980 yılında Kessler tarafından yapılan araştırmalar Nusaybin ve çevresi açısından oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. "Kuzey Mezopotamya'nın Tarihi Topografyası Üzerine Araştırmalar" adı ile yayımlanan bu çalışmada Kessler, tarihi belgeleri ve aynı konudaki diğer araştırmaları ele almıştır.⁹

Kessler araştırmalarını daha çok devrin anayolları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Böylece bazı antik kentlerin lokalizasyonu için önemli ipuçları elde edilebilmiştir. Bu yolların en önemlilerinden bir tanesi Kaşyari (Kasijeri) Yoludur. Kaşyari aslında bir dağ adı olup, klasik çağlarda Masius, daha sonraki dönemlerde Tur Abdin ve günümüzde Mardin eşiği olarak tanınmaktadır. Batı kenarı kesin olarak belirlenemeyen, daha çok Mardin ve Midyat bölgelerini kapsayan bu dağlık arazi, doğuda Dicle ile kesilmektedir.¹⁰

Yeni Asur döneminde sürekli karşımıza çıkan Kaşyari adı, bölgedeki bağıcılık ve tahıl üretimiyle belli oranda ekonomik önem taşısa da, Kaşyari'nin Yeni Asur Devri için en etkileyici yanı, Gınavaz üzerinden Diyarbakır'a ulaşmak için sağladığı bağlantı ve stratejik değeridir.¹¹

Nabula Orta ve Yeni Asur Devirleri yazılı kaynaklarında sık sık karşımıza çıkmaktadır. Buradaki Asur varlığı, ilk defa Lehman- Haupt tarafından tespit edilen stel parçalarıyla kanıtlanmıştır.¹² Bu kitabeli parçalardan üç tanesi Asurnasirpal'e ait bir steli büyük ölçüde tamamlamaktadır. Adana Arkeoloji müzesinde bulunan bu üç parçalı stel ve

⁷ Parpola,2008.

⁸ Olmstead,1964:79-80.

⁹ Kessler,1980:22-27.

¹⁰ Kessler,1980:27.

¹¹ Erkanal, 1984:202.

¹² Lehman-Haupt.1901:226-245.

kitabesi bilim dünyasına J.D. Hawkins tarafından tüm ayrıntıları ile tanıtılmıştır.¹³

Girnavazda ele geçen en önemli buluntu gurbunu, üç adet Yeni Asur Devri tableti oluşturmaktadır. Bu tabletlerden Bahçe Satışı ile ilgili olanı, bahçenin tanımını yaparken; bahçenin bulunduğu kenti de açıkça ifade etmiştir, burası Nabula'dır.¹⁴

4. Giricano

Diyarbakır il sınırları içinde ve Ziyarettepe'den daha batıda yer alan Giricano Höyük 2000 yılından itibaren 3 yıl süreyle Dr. Andreas Schacner tarafından Ilisu Barajı Kurtarma Çalışmaları bünyesinde incelenmiştir.¹⁵

Giricano, elde edilen bilgiler ışığında daha çok demir yatakları ve tarımsal faaliyetleri açısından, Yeni Asur Dönemi için önemli bir buluntu merkezidir.¹⁶

Giricano'yu asıl önemli bir merkez haline getiren Aşşur-bel-kala dönemine ait olan 15 adet tablettir. Bu tabletler, hububat, sığır ve gümüş satışı ile ilgilidir.¹⁷ Bu tabletlerde geçen yer ve şahıs adları o dönem Diyarbakır ve yakın çevresi açısından oldukça aydınlatıcıdır.

Tabletlerden ticarî faaliyetlerde bulunduğu anlaşılan Kidin-Sin'in oğlu Ahuni kendisini, ilk tablette Dunnu-ša-Uzibi'li olarak tanıtırken, daha sonraki bir tablette Tušhi/ Tuşhan'lı olarak tanıtmıştır.¹⁸ Tuşhan'ın Yeni Asur Devri'nde ne denli önemli bir merkez olduğuna değinmiştik. Buradan hareketle Giricano'nun Dunnu-ša-Uzibi olarak Tuşhan'a bağlı daha küçük bir yerleşim olması düşünülmelidir.

5. Üçtepe

Üçtepe Höyük, Diyarbakır iline bağlı, Bismil ilçesi yakınlarındadır.

Üçtepe kazıları için, Türkiye'de ilk adımlar 1986 yılında, Prof.Dr. Veli Sevin başkanlığında yüzey araştırmaları yapılması ile atılmıştır.1986-87 yıllarındaki ön çalışmaların arkasından 1988 yılında başlatılan kazı çalışmaları, 1992 yılına kadar 5 dönem sürdürülmüştür. Özellikle Yeni Asur

¹³ Hawkins,1969:111-120.

¹⁴ Donbaz,1988.

¹⁵ TAÇDAM. (Ilsu Barajı Kurtarma Projesi)

¹⁶ Szuchman, 2007:55.

¹⁷ Radner - Schachner, 2001.

¹⁸ Radner, 2004. (Tablet I "URU Dun-ni-ša-ú-zi-bi", Tablet VII "URU Tu-uş-hi")

tarihî coğrafyası konusunda yazılı belgelerle karşılaştırılabilir nitelikte bulgular sağlanmıştır.¹⁹

Üçtepe hakkında netliğe kavuşturulamayan bazı problemler Orta Asur Dönemine kadar uzanmaktadır.²⁰ Bunlardan ilki bu şehrin o dönemki ismi ile ilgilidir. 1861 yılında, J.G. Taylor, II.Asumnasirpal'in ilk beş yılına ait anallerinde Tuşhan'daki yapıları ve Kaşyari Dağı'nın (Kasijeri) etrafındaki şehirleri yıktığını belirtmiştir. Bu analinde Üçtepe için "Kurkh" isminin kullanıldığına dikkat çekmektedir.²¹

Bir diğer sorun lokalizasyon konusunda yaşanmıştır. Buradaki sorun Tuşhan'da II.Asumnasirpal tarafından oluşturulan Kurkh Monoliti ile bir sarayın Üçtepe'dekiler ile benzer yapıda olmalarıdır. Ancak III.Salmanassar'ın anallerinin bulunması neticesinde bu sorun aşılmıştır. Çünkü III.Salmanassar Kurkh Monolitini yaklaşık M.Ö. 853 yılında yazdığını anallerinde belirtmiş ve burası için Kurkh ismini kullanmıştır.²²

Ancak Kurkh kısıtlı bir alanı tanımlamak için kullanılmış olabilir. Monolit'in dikildiği bölge ise, yani Ta'idu / Tidu, Yukarı Dicle Nehri kenarında Tuşhan ve Şinamu arasındaki Üçtepe'dir.

Üçtepe'de bulunan Kurkh Monoliti, konusu itibariyle ilişki içerisinde bulunan ülkeler ve kralları hakkında bilgi vermektedir. Monolit, Bit-Adini ve Karkamış devletleri arasındaki savaşı anlatmakta ve bu savaş neticesinde meydana gelen siyasi değişiklikleri belirtmektedir. Monolit'in sonlarında ise III.Salmanassar'ın, kendisine karşı oluşturulan ve içerisinde , Damascus (Şam) kralı Adad-idri, Hamat kralı İrhulini ve İsrail kralı Akhab'ın bulunduğu ittifakla mücadelesi anlatılmıştır. Literatüre Qarqar (Şam'ın kuzeyi) Savaşı olarak geçen bu savaşta her iki tarafta ağır kayıplar vermiştir.²³

¹⁹ Köroğlu,1998:25.

²⁰ Köroğlu,1998:20.

²¹ Szuchman,2007:46.

²² Luckenbill,1968.

²³ Smith,1938.

Szuchman,2007:46.

KURKH	MONOLİTİ	
<u>KRAL</u>	<u>ÜLKE</u>	
Sangara	Karkamış	(^m Sa-an-ga-ra URU Gar-ga-miş-a-a)
Kundaşpu	Kummuh	(^m Ku-un-da-áš-pi URU Ku-mu-ha-a-a)
Arame	Bīt-Agusi	(^m A-ra-me DUMU A-gu-si)
Lalla	Melid	(^m La-li URU Me-li-da-a-a)
Hayani	(Hayya)	Bit-Gabbari (Sam'al (^m Ha-ia-ni DUMU Ga-ba-ri)
Qalparunda	Patna (Unqi)	(^m Qâl-pa-ru-da KUR Pa-ti-na-a)
Qalparunda	Gurgum	(^m Qâl-pa-ru-da KUR Gúr-gu-ma-a-a)

6. Pazarcık

Gurgum'un coğrafi konumu kabaca, Maraş ovasında Ceyhan nehrinin Aksu nehri ile birleştiği bölge olarak tanımlanabilir.²⁴ Asurca kaynaklar ışığında Gurgum, hem Sumerce KUR ülke belirteciyle hem de URU kent belirteciyle kullanılmıştır.²⁵ Gurgum devletinin adı, Asur kaynaklarında ilk kez II.Asumasirpal (M.Ö. 883-859) döneminde geçmektedir. Bu kaynaklardan, yine bu tarihlerde Gurgum kralı Mutalli'nin, Asur Kralı III.Salmanassar'a haraç ödediği anlaşılmaktadır.²⁶

M.Ö. 853 yılında Asur'a ödenen haraç listelerinde Qalparunda adında yeni bir Gurgum kralı karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. 805 yılında başka bir Asur kralı III.Adad-nirari, sekiz kralın oluşturduğu ittifaka karşı bir sefer düzenlemiş ve sonrasında Kummuh Kralı Uşpilulume ile Gurgum kralı Palalam'ın oğlu Qalparunda arasındaki sınırı Kummuh kralının lehine yeniden düzenlemiştir. Buradan hareketle Gurgum kralı Qalparunda'nın Asur kralına karşı ayaklanan sekiz kraldan biri olduğu söylenebilmektedir.²⁷ Yine Asur kaynaklarında, aynı ittifaktan bir kez daha bahsedilmekte ve Gurgum kralının ismi tespit edilebilmektedir.(M.Ö. 796)

M.Ö. 743 yılında Gurgum kralı Tarhulara'yı, III. Tiglat-Pileser'e karşı oluşturulan ve Urartu kralı II. Sarduri'nin başını çektiği bir birliğin içinde

²⁴ Donbaz,1990:7 vd.

²⁵ Hawkins,1995:42.

²⁶ Liverani,1992:74.

²⁷ Donbaz,1990.

görmekteyiz.²⁸ Takip eden süreçte Asur kralının bu birliği dağıtmayı başardığı, ancak M.Ö. 738-732 yıllarına ait vergi listelerinde Gurgum kralı Tarhulara'yı affettiği anlaşılmaktadır.

M.Ö. 711 yılından kısa bir süre önce Tarhulara, oğlu Mutallu tarafından öldürülüp; taht gasp edilmiştir. Bunun üzerine Asur kralı II. Sargon M.Ö. 711 yılında Gurgum'a karşı bir sefer düzenleyerek; Gurgum'u Asur'un bir eyaleti haline getirmiştir. Ele geçen vesikalar doğrultusunda eyaletin ismini, Marqas olarak değiştirmiştir. Ancak belirtmekte fayda var ki, Marqas ismi yalnızca Asurca kaynaklarda, özellikle II.Sargon döneminde geçmektedir. Hitit hiyeroglif yazıtlarında bu isme rastlamak mümkün değildir. M.Ö. 1. Binyıl buluntular açısından zengin olmasına rağmen, bu bölge şimdiye kadar detaylı bir biçimde araştırılmamıştır. Buna rağmen özellikle Maraş civarında bulunan çok sayıda yazıt ve yazıt parçaları bilinmektedir. Bu yazıtların geneline bakılacak olursa, kral listelerinde geçen isimler Asurcadır.²⁹ Buradan hareketle bu coğrafyada yoğun bir Asur siyasî idaresinden bahsetmek mümkündür.

Bir diğer önemli yerleşim Kummuh'tur. Kummuh ismi Asurca metinlerde hem bir yerleşim hem de başkent olarak geçmektedir.³⁰ II. Asurnasirpal ile başlayan bir Asur eyaleti görünümünün ardından, M.Ö. 612'de Nineve'nin yağmalanmasıyla, Kummuh'ta Asur egemenliği nihayete ulaşmıştır.

Aynı coğrafyayla ilgili bilgi veren önemli bir yazıt Pazarcık Stelidir. Bu steli incelemiden önce, Pazarcık'ın coğrafi öneminden bahsetmek yerinde olacaktır. Pazarcık, Gurgum ve Kummuh yerleşimleri arasında bir sınır eyaleti görevini üstlenmiştir. III. Adad-nirari ve IV. Salmanassar dönemlerinde birbirine yakın şehirler olan Paqarhubuni ve Arpada'ya karşı düzenlenen savaşlarda önemli bir tampon bölge görevi gördüğü Asurca kaynaklardan anlaşılmaktadır.³¹

Pazarcık Steli, insitu olarak, bugünkü Malatya-Maraş yolu üzerinde bulunmuştur. Stelin oluşturulma tarihi yaklaşık M.Ö. 805 olarak düşünülmektedir.³²

²⁸ Rost, 1893:11. Annaller, Tiglat-Pileser III.

61 [ˈmSu-lu-ma-al ˈmatMe-lid-da]-a ˈmTar-hu-la-ra

62 [ˈmatGur-gu]-ma-a

²⁹ Luckenbill, 1968:221.

³⁰ Rost, 1983:11.

[ˈmatKu-um-mu]-ha-a [ˈmKu-uş-ta-âş-pí]

³¹ Hawkins, 1995:42.

³² Donbaz, 1990.

Pazarcık Steli olarak adlandırılan stelin, girişinde büyük kral, güçlü kral ifadeleri geçer. Ancak metinlerde sık geçmeyen, “*Adad-nirari'nin annesi, Şamşi-Adad'ın hanımı Sammu-ramat'ın ve Asur'un kralı*” ifadesi dikkat çekicidir. Stelin içeriğini, Kummuh Kralı Uşpilulume ve Gurgum Kralı Qalparunda arasındaki sınır anlaşmazlığı oluşturmaktadır. Stel, stelin korunması esasına dayalı bir metinle sonlandırılmıştır.

6a. Kahramanmaraş (Marqaşti)

Gurgum coğrafyasının, Kahramanmaraş ve çevresi şeklinde ifade edildiğinden bahsetmiştik. Kahramanmaraş, daha önce yayınlanmış belgelerde, Mar-qasi şeklinde görülmektedir. Ancak Gürkan Gökçek tarafından hazırlanan makalede, Maraş merkezden bulunan, iki yeni tabletin birinde MAR-BAN (qaşti) geçişi ilk defa görülmüştür³³. Buradan da, ilgili yazarın verdiği bilgiler doğrultusunda, bu yerleşim adının, Marqaşti şeklinde ifade edildiği artık netleşmiştir. Gürkan Gökçek tarafından incelenen iki tablet de köle satışı ile ilgilidir. Yüksel Erimtan'ın koleksiyonunda bulunan bu tabletler, Kahramanmaraş Kalesi'nde, daha önceki yıllarda yapılan kaçak kazılar sonucunda ele geçtiği belirtilen bir arşive aittir.

Aynı arşiv kapsamında değerlendirilen tabletlerin, 2 tanesi Yüksel Erimtan koleksiyonunda, 10 tanesi Kahramanmaraş Müzesinde 36 tanesi de Anadolu Medeniyetleri müzesindedir.

7. Zincirli

Sam'al, Gaziantep il sınırları içerisinde, Amanos Dağlarından doğu-batı istikametinde geçit veren Beylan Geçidi'nin (Pylae Amanos) Fevzipaşa çıkışına yakın yol ayrımında yer alır. Kuzey komşusu Gurgum, güney komşusu Unqi'dir. Amanoslar'ın batısındaki, ihtilafli, komşusu ise başkenti Adana'da olması gereken Que'dir.³⁴

Amanos Dağları'nın doğusundaki Zincirli Höyük'teki ilk incelemeleri 1883 yılında, antik Kommagene bölgesine doğru çıktığı keşif gezisi sırasında Osman Hamdi Bey gerçekleştirmiş ve burada sekiz kabartmalı taş levha ortaya çıkartmıştır. 1888 yılından itibaren kazılar, Karl Humann ile Felix von Luschan tarafından devam ettirilmiştir. Bu kazılar sonucunda, Geç Hitit dönemi krallıklarından Sam'al Krallığı'nın başkent kalıntıları kapsamlı bir biçimde ortaya çıkartılmıştır.³⁵

³³ Gökçek, Kahramanmaraş'ta Bulunmuş İki Yeni Asurca Tablet, 2005.

No:1 A.y. 21 ^{URU}Mar-BAN

³⁴ Landsberger.1948.

³⁵ Umar,1982:193.

Sam'al, M.Ö. 1300 ile 300 yılları arasındaki nispeten kısa bir zamanda Anadolu tarihi açısından önemli bir buluntu yerini teşkil etmektedir.³⁶

M.Ö. 920 yılında Sam'al, bir Arami Beyi olan Gabar tarafından ele geçirilmiştir. Bu dönemi aydınlatan pek çok şehir suru, çok sayıda ortostat ve kabartmalı ortostat ele geçirilmiştir. Yine bu dönem için önemli bir diğer buluntu Panamuwa'ya ait bir kitabedir. Panamuwa, Sam'al'de hüküm sürmüş önemli bir kraldır. Bıraktığı kitabeden anlaşıldığı üzere, Arami kralları yerli halkın dinî inançlarına ve tanrılarına karşı saygılı davranmışlardır.³⁷

M.Ö. 832-810 yılları arasında Sam'al, tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Sam'al tahtında Kılamuwa vardır ve kendisinden kalan kitabede "İki halkı refaha ulaştırdığını" belirtmiştir. Ancak bu halklar belirtilmemiştir. Kitabede Sam'al'in yerli tanrılarından da bahsedilmiştir. Bunlardan bir tanesi Raqqab-El'dir. Tanrı El'in araba sürücüsü olarak açıklanabilen bu tanrıya Fenike dilinde en üst makam verilmiştir. Sayılan diğer tanrılar arasında Hadad (Adad), Şemaş (Şamaş) gibi tanrıların varlığı da dikkat çekicidir. Kitabe Fenikece yazılmıştır. Kitabeyle birlikte çok sayıda, kralı görüntüleyen kabartmalara da ulaşılmıştır.

M.Ö. 743 yılında Sam'al, III. Tiglat Pileser zamanında Asur'a bağlanmıştır. Bu dönemde Sam'al Kralı II. Panamuwa'dır ve Tiglat Pileser'in kitabesinde Pana olarak geçmiştir. Panamuwa'nın ardından Sam'alde Bar-Raqab kral olmuştur ve bu dönemde sanat anlayışında yoğun bir Asur etkisi gözlenmektedir.

Kendisinden kalan bir kitabede "Ben Sam'al Kralı Panamuwa'nın oğlu Bar-Raqab dünyanın dört köşesinin kralı Tiglat Pileser'in kölesiyim" ifadeleri geçmektedir.³⁸ 15 yıllık saltanatı boyunca o dönem için muazzam sayılabilecek sanat eserlerini inşa ettirmiştir.

II. Sargon döneminde (M.Ö. 722-705) Bar-Raqab'ın yerinde Asurlu bir yönetici oturmaktadır. Bu durumu açıklar nitelikte olan bir buluntu şöyledir; Sam'al'e 20 km uzaklıkta bulunan Sakçagözü kazılarında bir saray ortaya çıkartılmış ve bu sarayın Sam'al Krallarına ait olduğu düşünülmüştür. Saray kalıntıları arasında bulunan Milid (Malatya) Kralına(Mutallu) ait olan heykelin, daha küçük boyutlardaki benzerinin açığa çıkartılması;

³⁶ Lansberger,1948:75.

³⁷ Kinal,1974:243.

³⁸ Kinal,1974:245.

II.Sargon'un kendisine yardım eden Milid Kralı Mutalluya, Sakçagözü ve civarını verdiğini düşündürmektedir.³⁹

Sam'al kazıları, Bar-Raqab Sarayının yangınla sona erdiğini göstermektedir. M.Ö. 681-669 yılları arasında Asur kralı olan Asarhaddon döneminde Sam'al vasal bir krallık görevini sürdürmüş ve Asurlu valilerce yönetilmiştir. Sam'al kazıları neticesinde ulaşılan, II.Sargon'a ait olduğu düşünülen tahrip olmuş bir stel ve Asarhaddon'a ait bir stel de bulunmuştur.⁴⁰

8. Arslantepe

Yeni Asur Dönemi ile ilgili, Malatya ve civarı hakkındaki bilgilere hem Karkamış hem de Malatya'da bulunmuş yazıtlardan ulaşmak mümkündür. Özellikle M.Ö.9.yy.'da Malatya, yoğun bir Asur etkisi altında kalmıştır. Asur krallarının bu bölgeye düzenledikleri seferler bu etkiyi güçlendirmiştir. III. Salmanassar döneminde gerçekleşen seferlerin ilkinde (M.Ö. 844), güzergâh olarak Suhme ve Enzi içinden, Murat Nehri boyunca uzanan yol izlenmiştir. Bu yol günümüz, Malatya-Elazığ karayolunu oluşturmaktadır. Bir diğer seferde (M.Ö.836) Salmanassar, Malatya'dan geçerek Tabal bölgesine ulaştığını belirtmiştir. Yine bu yol da günümüz Malatya-Kayseri karayoluyla hemen hemen aynı doğrultudadır.⁴¹

M.Ö. 8.yy'ın ilk yarısından itibaren, bu bölgedeki Asur etkisi yerini, sırasıyla Menua, I.Argiști ve II. Sardur egemenliğindeki Urartu'ya bırakmıştır.⁴² Urartu, Hattiler için Malatya vadisi ve Murat Nehri önem kazanıncaya kadar, bu bölgedeki genişleme politikasını sürdürmüştür. Urartular bu ilerleyişleri ile ilgili çok sayıda kaya kitabesi bırakmışlardır. Bunlardan biri olan Palu Kitabesinde, Menua, ilk olarak M.Ö. 800 yıllarında Malatya'ya karşı saldırıya geçtiklerini aktarmıştır.

M.Ö.743 yılında III.Tiglat-pileser, kendisine karşı kurulmuş Geç Hitit ve Urartu ittifakını bozmak amacıyla bir sefer düzenleyerek; Urartu'nun Hatti Ülkesine ilerleyişini durdurmuştur.⁴³

M.Ö.712 yılında II.Sargon, Kummuh kralının Malatya'yı ele geçirmesi nedeniyle bir sefer düzenlemiş ve bu sefer sonucunda Malatya Asur'a vergi

³⁹ Castellino,1975:69-75.

⁴⁰ Borger,1956:1-133.

⁴¹ Hawkins,1998:7 vd.

⁴² Liverani,1995:50.

⁴³ Luckenbill,1968:221.

veren, bağımlı bir yapı haline gelmiştir.⁴⁴ Yine bu sefer esnasında Tilgarimmu (Gürün) bölgesi yapılandırılarak verimli bir hale getirilmiştir.

Malatya M.Ö. 708'in sonlarında Asur egemenliğine geçmiştir. M.Ö. 705 yılında yapılan bir savaşta Asur hem Melid'i hem de Tilgarimmu'yu kaybetmiştir.

M.Ö. 694 yılında Sanherib, Tilgarimmu'ya karşı bir sefer düzenlemiş ve Melid yeniden bağımsızlığını kazanmıştır.

II.Sargon'a ait annal parçaları Arslantepe'de bulunmuştur..⁴⁵ Bu annaller, Arslantepe'de gerçekleştirilen kazılar sonucu ele geçirilmiştir. Arslantepe, bugünkü Malatya İli'nin 7 km kuzey-doğusunda bulunmaktadır.

9. Samandağ

Unqi'nin (Amik Ovası) merkez olarak kabul edildiği ve Tel Tayinat olarak bilinen bölgede yer alan Alimuş (Alishir), günümüz Antakya sınırları içindedir.

Antakya'nın Mezopotamya tarihi açısından önemli bir konumda yer alması daha çok bir liman şehri görünümünden kaynaklanmaktadır. Bu durum ticaretin aktif olmasını dolayısıyla da siyasal ve kültürel açıdan her dönem önem kazanmasına sebep olmuştur. Özellikle M.Ö. II. binde Alalah olarak bilinen (Antakya-Reyhanlı) büyük ticarî merkez Ugarit ile komşuluğu nedeniyle, stratejik ve lojistik olarak o dönem tabletlerinde önemli bir yere sahiptir.⁴⁶

Salmanassar'ın Diyarbakır-Üçtepe'de bulunan Kurkh monolit kitabesinde Unqi kralının, Gurgum kralı ile aynı kişi olduğu belirtilmiştir. Yine aynı monolitte Unqi ve Patina aynı bölgeyi tanımlamaktadır. Ülke determinatifi ile belirtilmiş ve "KUR Pa-ti-nu" şeklinde ifade edilmiştir. Bu monolit M.Ö. 858 yılına tarihlendirilmiştir. Monolit, bir savaş sonrasında o bölgenin kesin siyasî haritasını gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

Unqi coğrafyası hakkında bilgi veren bir diğer yazılı kaynak III.Tiglat-Pileser zamanına tarihlendirilen İran Stelidir. Bu stelde özellikle Unqi ve Hamat arasındaki coğrafya tanımlanmıştır. Hattin dâhil, Patini (Patina) de Unqi sınırları içerisinde gösterilmiştir. Hattin, ele geçen eponim listelerinde "KUR Pa-ti-na" olarak geçmektedir.⁴⁷

⁴⁴ Liverani,1995:3 vd.

⁴⁵ Delaporte,1940.

⁴⁶ Hawkins, 1995:95.

⁴⁷ Levine,1972:11-24.

Sakçagözü kazıları neticesinde ele geçen Ain Dara yazıtları ve bu yazıtlardan elde edilen bilgilere göre, Zincirli ile sınırları olmamasına rağmen Gurgum ve Kummuh krallıklarının ticarî faaliyetlerde bir ortaklık yaşaması ve buna karşı Bit-Agusi ve Unqi'ninde yine aynı şekilde hem ticarî hem de politik bir ortaklık yaşadıkları açığa çıkartılmıştır.⁴⁸

Unqi bölgesinde yer alan ve Asur'a bağlı olduğu bilinen Karabur⁴⁹, günümüz Yayladağı sınırında, Antakya'nın kuzeyinde yer almaktadır. Burada yapılan kazılarda, yerli halkın kendi tanrılarını resmettikleri üç kaya anıtı bulunmuştur. Bunlardan birinde, Büyük bir Tanrı karşısında ibadet ederken gösterilmiş; küçük, sakalsız bir yerli bulunmaktadır. Bu bütünüyle Asur Stilinin bir yansımasıdır. Buradan hareketle Asur'un siyasal anlamda kendisine bağladığı yerleşimlerde dinsel, dolayısıyla kültürel hegemonyasının varlığından söz edilmelidir.

Yeni Asur döneminde, Unqi Bölgesi ve çevresindeki krallıklar, Asur krallarının düzenledikleri seferlerin kayıtlandırıldığı annaller yoluyla aydınlatılmıştır. Ancak Yeni Asur Kralları'nın sefer yaptıkları yerlerde bıraktıkları steller de aynı derecede önemlidir. Bunun en güzel örneklerinden biri III. Adad-nerari'ye ait olan siteldir⁵⁰. Stelin girişi , “*Adad-Nerari büyük kral, güçlü kral, dört cihanın kralı*” ifadeleri ile başlar. Konusunu ,“Zakur ve Nahlasi bölgeleri arasında yaşanan sınır anlaşmazlığı oluşturmaktadır. Sitel incelendiğinde, Asi Nehrinin ortak kullanılması esasına dayanan bir anlaşmaya varılması söz konusudur. Stel'in son satırları, steli koruma amaçlı bir yazı ile sonlandırmışlardır. “*Asur'un büyük tanrısı Aşşur, Adad ve Ber, Harranda tapınağı olan S□n, bu stel üzerinde değişiklik yapanın dualarını duymayacaklardır.*”

10. Kargamış

Gaziantep il sınırları içinde bulunan Kargamış'tan ilk olarak Tiglat-Pileser (M.Ö.1116-1076), Lebanon(Lübnan) üzerine yaptığı seferde, “Büyük Hatti Ülkesi” olarak söz etmiştir.⁵¹ II.Sargon dönemine kadar devam eden Kargamış Krallığı, yapılan kazılar neticesinde ki, bunlar içerisinde en önemlileri İngiliz Arkeolog L. Wooley'in gerçekleştirdiği kazılardır, çok sayıda sanat eseri gün ışığına çıkartılmıştır. Bu çok önemli merkezde henüz eski tabakalara inilmemiştir. “Yukarı Şehir” olarak adlandırılan bölümü ve kale kalıntıları Türkiye sınırları içinde, Nizip'te yer alırken; Kentin “Aşağı Şehir” olarak adlandırılan bölümü ise Suriye'nin Cerabis köyünde

⁴⁸ Liverani, 1995:

⁴⁹ Taşyürek, 1975: 172-180.

⁵⁰ Donbaz,1990.

⁵¹ Hawkins,1995:91

bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında mayın döşenen arazi hâlen temizlenmemiş olduğu için Kargamış'ta herhangi bir araştırma yapmak bugün için olanaksızdır. Mari kaynaklarından bilindiği kadarıyla Kargamış'ta M.Ö. 18.yy tarihlenen yazılı belgelerin mevcut olması gerekmektedir.⁵²

II. Asumnasirpal ve III.Salmanassar dönemlerinde Kargamış Kralı olarak Sangara'dan bahsedilmiştir. II.Asumnasirpal'in annallerinde⁵³ bu bölgeye düzenlediği sefer şöyle yer almıştır:

“Fırat nehrini, taşkın olduğu bir zamanda, koyun derisinden yapılmış tulumlarla geçtim, Kargamış ülkesine yaklaştım. Hatti ülkesi kralının haracını aldım. Kargamış şehrinin harp arabalarını ve süvarilerini (ve) piyadelerini esir aldım. Bütün ülkelerin kralları huzuruma geldiler (ve) ayaklarına kapandılar.”

Özellikle III. Salmanassar dönemine(M.Ö.859-824) tarihlendirilen Kurkh Monolitinde, Kargamış ile Bit-Adini devletleri arasında yaşanan mücadele öne çıkmaktadır. Yine ismi geçen kral, Sangara, aynı monolitte Kargamış kralı olarak geçmektedir.⁵⁴

Kargamış kazıları neticesinde ulaşılan II.Sargon'a (722-705) ait stel parçaları ve yazıtlı tuğlalar, bilim dünyasına 1980 yılında Hawkins tarafından tanıtılmıştır.⁵⁵

George Smith'in 1876 yılında Kargamış'ta bir dizi kabartma bulmasıyla başlayan, daha sonra British Museum adına yapılan kazılarda ele geçen buluntular, Kargamış'ın M.Ö. 1.binyılın başlarında ne denli önemli bir ticaret merkezi olduğunun göstergesidir.⁵⁶ Yaklaşık 3000 yıl boyunca Kargamış'ın stratejik önemini kaybetmemesi, ki Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bağdat tren hattının önemli bir noktasını oluşturmuş olması, o dönem kitabelerini destekler niteliktedir.

⁵² Hawkins,1980.

⁵³ Luckenbil,1968.

⁵⁴ Szuchman, 2007: 47.

⁵⁵ Hawkins,1980.426-446.

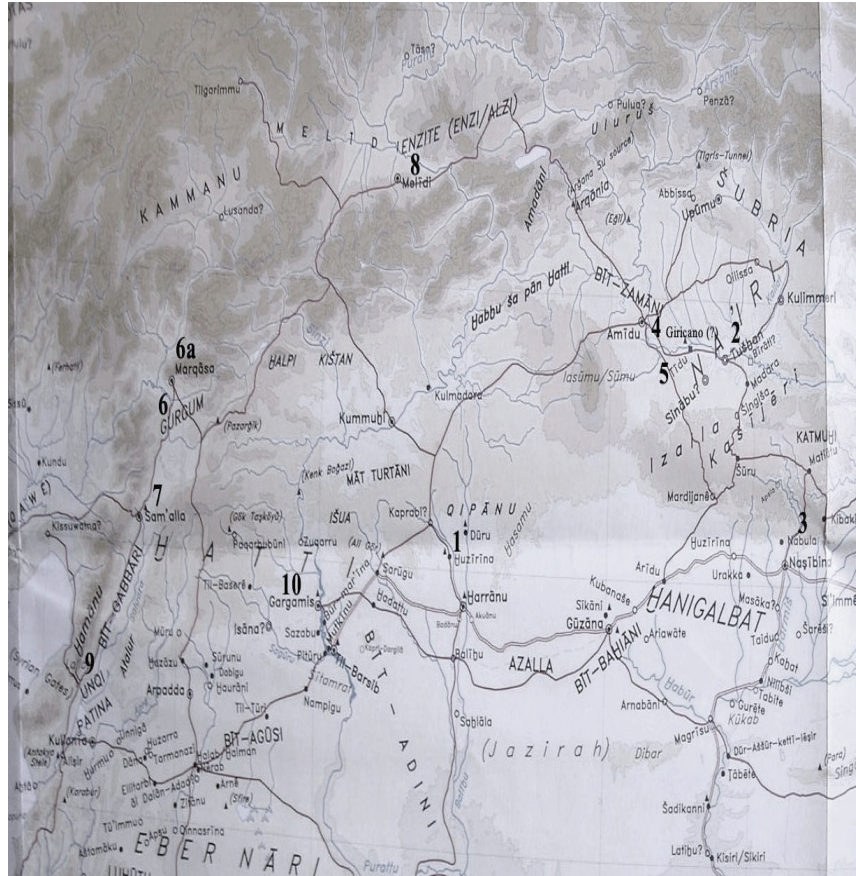
⁵⁶ Liverani,1995:5 vd.

Kaynakça

- Gökçe, N - Lloyd, S. (1952) "Sultantepe", *Anatolian Studies*, BIAA, Ankara.
- Gurney, O.R.- Finkelstein, J. (1957) *The Sultantepe Tablets I*, TTK, Ankara.
- Gurney, O.R.- Hulin, P., (1964) *The Sultantepe Tablets II*, TTK, Ankara.
- Luckenbil, D.D. (1968) *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II*, New York.
- Grayson, A. (1987) "Assyrian Expansion Into Anatolia In The Sargonid Age", *Uluslararası Assyriyoloji Kongresi*, 6-10/ VII.
- Luckenbill, D.D. (1968) *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I- II*, New York.
- Köroğlu, K. (1998) *Üçtepe I / Üçtepe ve Çevresinin Yeni Asur Dönemi Tarihi Coğrafyası*, TTK. Ankara.
- Matney. T and MacGinnis. (2002) *Anatolica*, Berlin.
- Parpola, S. (2006) 'Cuneiform Texts From Ziyaret Tepe (Ancient Tushan) 2002-2003' *State Archives of Assyria Bulletin* 16.
- Donbaz, V. (1988) "Some Neo-Assyrian Contracts from Girnavaz and Vicinity", *SAAB* 11/1, 1-30.
- Erkanal, H. (1985) *Girnavaz Kazı Sonuçları Toplantısı VII*, TTK, Ankara.
- Hawkins. J. (1969) "The Babil Stele of Asurnasirpal", *Ant.St.*XIX.
- Kessler. K. (1980) *Undersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens*, Weisbaden.
- Lehman-Haupt (1901) "Der Tigris-Tunnel", *ZfE* 33, Verh.
- Olmstead. A.T. (1964) *History of Assyria*, Chicago and London.
- Radner, K. (2004) *Das Mittlassyrische Tontafelarchiv Von Giricano/Dunu- ša-uzibi Excavations at Giricano I.*, Subartu14, Turnhout.
- Radner, K. - Schachner, A. (2001) *From Tušhan to Amedi Topographical Question Concerning the Upper Tigris Region in the Assyrian Period. In Salvage Project of The Archaeology Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in Ankara*: Middle East Technical University.
- Szuchman, J.J. (2007) *Ziyarettepe / Tušhan / Upper Tigris*, London.
- Luckenbil, D.D (1968) *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, New York.
- Köroğlu, K. (1998) *Üçtepe I / Üçtepe ve Çevresinin Yeni Asur Dönemi Tarihi Coğrafyası*. TTK. Ankara.
- Smith. S. (1938) *Assyrian Sculptures in the British Museum from Shalmaneser III to Sennacherib*, London.
- Szuchman, J. J. (2007) *Ziyarettepe / Tušhan / Upper Tigris*, California University. London.

- Donbaz, V. (1990) “*III.Adad-nerari’ye ait yazıtlı stel*”, “*Two Neo-Assyrian Stelae in the Antakya and Kahramanmaraş Museums*”, Toronto.
- Hawkins, J. (1995) “*The Political Geography of North Suriye and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period*”, London.
- Luckenbill, D.D.(1968) *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II*, New York.
- Rost, P. (1893) *Noach Einmal Das Bit-Hilani und Die Assyrische Saule*, Leipzig.
- Gökçek, G. (2005) “*Kahramanmaraş’ta Bulunmuş İki Yeni Asurca Tablet*”, Anadolu Arşivleri, Ankara.
- Borger, R. (1956) “*Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien*” AfO, Beiheft 9, 1-133.
- Castellino, G.R. (1975) “*Fragmento delgi Annali di Sargon II*”, Ed.P.E.
- Pecorella, Malatya III. Rapporto Preliminare dele Campagne 1963-1868 II.Roma.
- Kinal, F. (1970-1974) “*Eski Mezopotamya Tarihi*”, A.Ü.D.T.C.F.D. VUI.
- Landsberger, B. (1948) “*Sam’al*” *Karatepe Harabelerinin Keşfi ile İlgili Araştırmalar*, Ankara.
- Postgate, J.N. (1977) *Fifty Neo-Assyrian Legal Documents*, British Institute of Arch. BIAA. Ankara.
- Umar, B. (1982) *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, E.Ü.Y, İzmir.
- Delaporte, L. (1940) *Malatya, Arslantepe I*, Paris.
- Hawkins, J.D. (1998) “*Hittities and Assyrians at Melid*” TTK, Ankara.
- Liverani, M. (1995) “*Neo-Assyrian Geography*”, Roma.
- Luckenbill, D.D. (1968) *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II*, New York.
- Donbaz, V. (1990) “*III.Adad-nerari’ye ait yazıtlı stel*”, “*Two Neo-Assyrian Stelae in the Antakya and Kahramanmaraş Museums*”, Toronto.
- Levine, L. (1972) *Two Neo-Assyrian Stelae from Iran*, BIAA, Ankara.
- Liverani, M. (1995) “*Neo-Assyrian Geography*”, Roma.
- Hawkins, J.D. (1995) “*The Political Geography of Nort Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period*”, London.
- Taşyürek, A. (1975) “*Antakya Kazıları*”, *Anatolian Studies*./ 25.
- Luckenbill, D.D. (1968) *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II*, New York.
- Liverani, M. (1995) “*Neo-Assyrian Geography*”, Roma.
- Hawkins, J.D. (1980) “*Kargamış*”, RLA 5, 426-446.
- Hawkins, J.D. (1995) “*The Political Geography of Nort Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period*”, London.
- Szuchman, J. J. (2007) *Ziyarettepe / Tuşhan / Upper Tigris*, California University. London.

EK:

Parpola,S- Porter,M. (2001)

The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period. BIAA.Ankara.